

УДК 338.439

Н. П. Новак,
Ю. М. Кривець,
А. А. Постол

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ШЛЯХОМ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА НА ЗАСАДАХ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

***Анотація.** У статті розглядаються важливі питання удосконалення структури й підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрних підприємств шляхом розвитку органічного виробництва. При цьому його впровадження обґрунтовується на засадах диверсифікації діяльності та соціальної відповідальності. Отже, в такому розумінні йдеться не тільки про його виробничо-економічну та екологічну спрямованість і конкурентоспроможність, але й про соціальну спрямованість у плані забезпечення якісного харчування як основи здорового способу життя. Також важливим є вирішення на основі органічного виробництва питань диверсифікації діяльності аграрних підприємств й розширення маркетингових каналів збуту готової продукції, збільшення можливостей зайнятості сільських жителів, покращення організації та розвитку сільських територій.*

***Ключові слова:** аграрні підприємства, органічне виробництво, діяльність, впровадження, диверсифікація, соціальна відповідальність, екологія, ефективність, конкурентоспроможність, розвиток, управління.*

***Summary.** The article deals with important issues of improving the structure and increasing the efficiency and competitiveness of agrarian enterprises through the development of organic production. At the same time, its implementation is grounded on the principles of diversification of activities and social responsibility. Consequently, in this sense, it is not only about its production-economic and environmental orientation and competitiveness, but also about social orientation in terms of providing a good nutrition as a basis for a healthy lifestyle. Also important is the decision on*

© Н. П. Новак, Ю. М. Кривець, А. А. Постол, 2017

Бібліографія ДСТУ:

Новак Н. П. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств шляхом розвитку органічного виробництва на засадах диверсифікації діяльності та соціальної відповідальності / Н. П. Новак, Ю. М. Кривець, А. А. Постол // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2017. — № 4 (40). — С. 38–43.

References (APA):

Novak, N. P., Krivets, Yu. M., Postol, A. A. (2017). *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv shliakhom rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva na zasadakh dyversyfikatsii diialnosti ta sotsialnoi vidpovidalnosti* [Increasing competitiveness of agricultural enterprises by development of organic production on the basis of diversification of activity and social responsibility]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4 (40), 38–43 (in Ukr.).

the basis of organic production issues of diversification of activities of agrarian enterprises and expansion of marketing channels for the sale of finished products; increase of employment opportunities of rural inhabitants; improving the organization and development of rural areas.

Key words: *agrarian enterprises, organic production, activity, implementation, diversification, social responsibility, ecology, efficiency, competitiveness, development, management.*

Постановка проблеми. Необхідно зазначити, що останніми десятиріччями в агроформуваннях країни, особливо малих і середніх, досить інтенсивно почало розвиватися органічне виробництво. Його розвиток характеризується як важливий самостійний вид діяльності у багатьох наукових дослідженнях. Насамперед, йдеться про здорове харчування населення, пріоритети здорового способу життя. Також органічне виробництво має великі екологічні переваги та перспективи у плані збереження природної родючості ґрунтів, раціонального використання інших умов і ресурсів, застосування органічних добрив та енергоощадних агротехнологій, зменшення антропогенного навантаження на довкілля. Нарешті, це прибутковий вид діяльності та господарювання, який має, по суті, необмежений ринок реалізації органічної продовольчої продукції. Він також значно розширює сферу зайнятості сільського населення.

Проте в останньому періоді розвитку вітчизняних аграрних підприємств великих розмірів із застосуванням ними автоматизації виробничих, транспортно-логістичних та інших бізнес-процесів господарське і соціально-економічне значення органічного виробництва зростає як важливий засіб і напрям диверсифікації аграрної діяльності та сільської економіки загалом. Проте у вказаному контексті його зміст, особливості використання, потенціал та можливості, залежно від специфіки, розміщення та інших чинників, вимагають поглиблених досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На актуальність проблем розвитку органічного виробництва вказують численні теоретичні дослідження й узагальнення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема праці В. Гармашова, В. Гейця, М. Ігнатенка, Т. Кальної-Дубенюк, М. Капштик, С. Кваші, С. Корчинської, О. Локучової, Л. Мармуль, Т. Осташко, Б. Пасхавера, В. Точиліна, М. Федорова, О. Ходаківської, Г. Черевка, Р. Штайнера, О. Шпичака, В. Юрчишина та інших вчених-економістів.

Метою статті є всебічний аналіз стану та розвитку органічного виробництва в аграрних підприємствах країни не лише як прибуткового виду діяльності, але й засобу та напрямку їх диверсифікації й диверсифікації сільської економіки загалом, джерела вирішення соціальних проблем сільських жителів (насамперед їх зайнятості), покращення екології сільських територій на засадах соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «диверсифікація» означає процес розвитку діяльності підприємств, пов'язаний з розширенням існуючих або створенням їх нових видів, проникненням у нові сфери виробництва, розширенням номенклатури продукції або послуг, фінансових активів з метою уникнення або зменшення ризиків господарювання [1]. У розумінні диверсифікації органічне виробництво має всі ознаки цього явища. Так, воно зменшує господарське навантаження на довкілля й дозволяє вирішувати екологічні проблеми сільських територій розміщення, сприяє збільшенню зайнятості в агроформуваннях, забезпечує підвищення їх рентабельності й доходності, зменшує фінансові й маркетингові ризики діяльності, формує кращий імідж та престиж товаровиробників як соціально відповідальних, а також брендів їх продукції як якісної та безпечної.

У такому розумінні його слід розглядати не тільки як нішевий вид діяльності для малих і середніх аграрних підприємств, але й важливу галузь спеціалізації для великих. Це підтверджується значними темпами росту площ під органічним землеробством, а також кількості підприємств, які їм займаються та є сертифікованими як органічні [2, с. 8]. Станом на початок 2015 р. 74,6 % органічних сільськогосподарських угідь були під ріллею, більшість якої використовується для вирощування зернових (рис. 1).

З усіх підприємств, які представляють сегмент органічного агровиробництва, більшість є товариствами з обмеженою відповідальністю (54,9 %), крім того, 12,1 % — це фермерські господарства, 11,0 % — приватні підприємства та 9,8 % — підприємці-фізичні особи. Кількість особистих селянських господарств у їх структурі складає лише 4,0 %, або 7 одиниць. Організаційно-правові форми підприємств свідчать, крім особливостей організації та порядку ведення агробізнесу, про потенційні можливості суб'єктів господарювання у напрямках організації діяльності, пошуку та залучення фінансово-інвестиційних ресурсів, обсягів виробництва та іміджу. Це підтверджується і проведеними нами дослідженнями серед представників органічного ринку, а саме:

— серед усіх 95 товариств з обмеженою відповідальністю 57 (60,0 %) — займаються більше ніж одним видом діяльності, і з них 39 — не є виробниками сертифікованої органічної продукції, засобів захисту рослин, добрив. Як правило, це суб'єкти господарювання, які займаються збері-

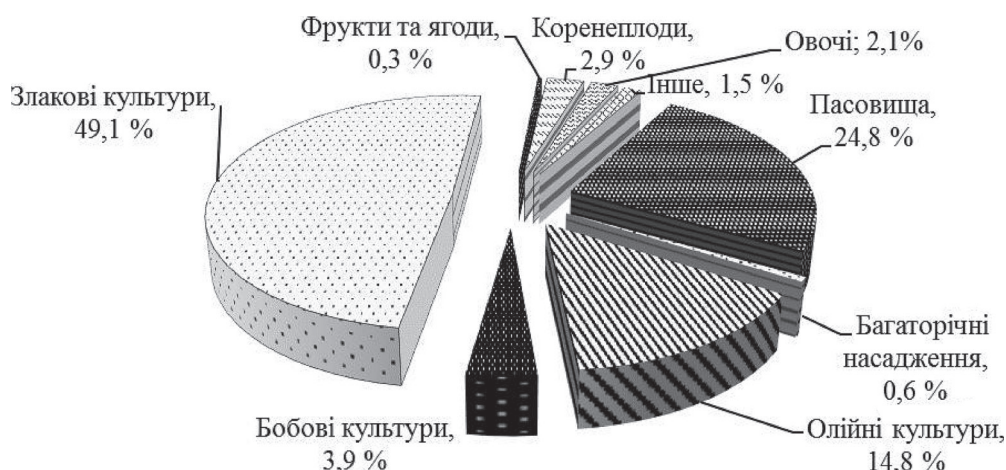

Рис. 1. Величина та структура площ під органічними культурами в Україні, 2015 р.
(складено на підставі [3])

ганням та переробкою органічної продукції, надають консультативні послуги;

— 86,0 % фермерських господарств займаються одним видом діяльності, 72,0 % господарств займаються виключно виробництвом продукції рослинництва, а 19,0 % — виробництвом продукції як рослинництва, так і тваринництва;

— усі особисті селянські господарства займаються одним видом діяльності, яка безпосередньо пов'язана з виробництвом органічної продукції, переважно рослинництвом — ягідництвом, плодівництвом, городництвом.

Частка сертифікованих органічних площ у структурі сільськогосподарських угідь України перевищує 0,8 %. Це вказує на значні резерви та ресурси їх зростання на перспективу [4, с. 34]. На початок 2015 р. в Україні функціонувало 182 сертифікованих органічних господарства, які обробляли понад 400,8 тис. га сільськогосподарських угідь (табл. 1).

У 2000-х роках органічним сільськогосподарським виробництвом займалися в основному великі та середні за розміром інтегровані агропромислові підприємства, середня площа яких становила 5,3 тис. га. Аналіз даних Organic-world та розробленого ними прогнозу свідчить, що кількість органічних господарств зростає. До них при-

єдналися також невеликі особисті селянські та фермерські господарства, що зумовило зменшення середнього розміру органічних господарств у 2013 р. до 1,5 тис. га.

Для розвитку виробництва і ринку органічної продукції в Україні у контексті диверсифікації та соціальної відповідальності аграрних підприємств необхідно здійснювати такі управлінські рішення: розвивати та підтримувати сільськогосподарську кооперацію; створювати спеціалізовані магазини, заклади громадського харчування, місця для цієї продукції на гуртових ринках; сприяти розвитку експорту органічної продукції; організовувати спеціалізовані ярмарки та виставки [5].

Визначено, що більш за все органічних підприємств з виробництва сільськогосподарської сировини та продовольчої продукції зосереджено в Київській (25,0 %), Вінницькій (11,1 %), Львівській (8,3 %) та Волинській (8,3 %) областях. Значно менша їх кількість функціонує у Житомирській, Полтавській, Тернопільській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Донецькій та Луганській областях (рис. 2).

Основними виробниками органічних продовольчих продуктів є як великі сільськогосподарські підприємства-лідери за показниками конкурентоспроможності, так і нішеві фермерські

Таблиця 1

Величина та динаміка показників, які характеризують розвиток аграрних підприємств з виробництва органічної продукції в Україні (складено автором за [3])

Показники	Рік							
	2002	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Площа с.-г. угідь, млн. га	41,8	41,7	41,6	41,6	41,6	41,6	41,5	41,5
Загальна площа органічних с.-г. угідь, тис. га	164,4	241,9	269,9	270,2	270,2	270,3	272,9	400,8
Частка площі органічних с.-г. угідь, % загальної площі с.-г. угідь	0,39	0,58	0,65	0,65	0,65	0,65	0,66	0,82
Темпи приросту загальної площі органічних с.-г. угідь	-	1,01	1,08	1,00	0,99	1,00	1,01	1,3
Кількість господарств, од.	31	72	118	121	142	155	164	182
Темпи приросту кількості господарств	-	1,03	1,28	1,03	1,17	1,09	1,06	1,12

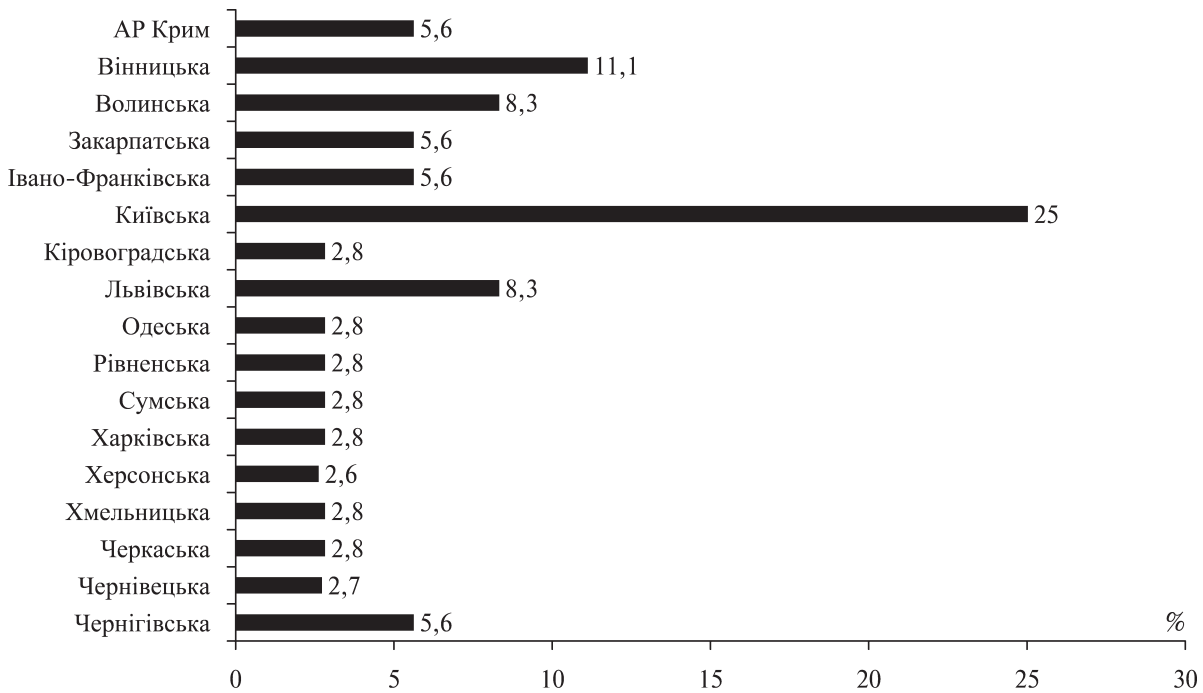

Рис. 2. Розміщення аграрних підприємств з виробництвом органічної продукції в регіонах України, % (розроблено автором за [3])

господарства. Це ПАТ «Агротехнологія», інтегроване агропромислове підприємство «Глобине» у Полтавській, агрофірма «Поле» у Черкаській, «Дарліссад» у Волинській, ПАТ «ДМК Таврія» у Херсонській областях та інші підприємства. Потенціал для розвитку органічних аграрних підприємств в Україні оцінюється як величезний. Це 8,0 млн. га екологічно чистих земель, низький рівень використання пестицидів та хімічних добрив, забезпеченість аграрної сфери економіки трудовими ресурсами, міцні традиції ведення сільськогосподарського виробництва у злагоді з природою, експортна привабливість органічної продукції для країн ЄС.

Проте диверсифікацію діяльності агроформувань на засадах розвитку органічного виробництва стримує низка суттєвих перешкод [6]. Насамперед, це фінансово-економічні й організаційні умови здійснення його сертифікації. Значний вплив на розвиток органічних підприємств справляє вартість сертифікаційних послуг. Вона залежить від розмірів, спеціалізації господарств, прийнятих систем оплати. Висока ціна органічної продукції, крім іншого, обумовлена вартістю сертифікації. До основних чинників впливу на ціну послуг сертифікаційних органів можна віднести площу ріллі, чисельність поголів'я та кількість задіяних підприємств, поряд з органічним, наявність традиційного виробництва тощо. Наприклад, мінімальна вартість послуг компанії «Органік стандарт» із сертифікації господарства площею від 1 до 25 га приватними стандартами «БЮЛан» становить 2400 грн. Вищою є ціна послуг із сертифікації за міжнародними стандартами ЄС — 3600 грн.

Крім того, фермер має оплатити вартість перельоту іноземного інспектора, його перебування та власне саму інспекцію та сертифікацію. При таких площах вартість сертифікації може суттєво похитнути переконання фермера займатися органічним виробництвом, адже в даному випадку вона може навіть вдвіть перевищувати європейські показники. При менших розмірах господарств послуги сертифікації можуть бути дещо дешевшими [7, с. 42]. На допомогу виробникам за цих складних фінансових навантажень приходять організації, які зацікавлені в експорті органічної продукції і власними ресурсами можуть забезпечити сертифікацію господарств. Однак останніми роками спостерігається практика збільшення здійснення експортних операцій власне самими виробниками органічної продукції, у т. ч. і невеликими. Справедливо відмітити, що ціна сертифікації в різних сертифікаційних структурах різна, але в Україні їх нараховується менше десяти (табл. 3).

Особливо цінним є розвиток та компактне розміщення органічних підприємств у зонах масового відпочинку, туризму та рекреації. Це не тільки сприяє і сприятиме зменшенню техногенного навантаження на довкілля, але й справжньому оздоровленню населення, коли здорове природне середовище та харчування також перетворюються на лікувальний чинник.

Поряд з цим органічні товаровиробники отримують додаткові можливості для реалізації органічних продуктів у санаторії, бази відпочинку, пансіонати, заклади громадського харчування, у магазини та на гуртово-роздрібні ринки [8,

**Вартість послуг сертифікаційних іноземних структур, які здійснюють свою діяльність в Україні
(розраховано автором за [3])**

Орган сертифікації, країна	Вартість послуг
ABCERT, Німеччина	Мінімальна плата контролю (одноразово) для виробників становить 195 євро і максимум 440 євро на рік. Одноразова сума включає в себе певну кількість часу перевірки. Якщо цей час перевищено, додатковий час оплачується від 65 євро на годину. Усі ціни вказані без урахування ПДВ
Bio Garantie, Австрія	Основний внесок: 90 євро. Змінні витрати: для пасовищ: 6,60 євро/га; орні поля: 7,81 євро/га; спеціальні культури (вино, ягоди тощо): 14,30 євро/га. Мінімальна плата контролю (одноразово) для виробників становить 195 євро і максимум 440 євро на рік
ICEA, Італія	Фіксована плата від 50 до 180 євро/рік + змінні витрати залежно від площі та типу культур. Змінний внесок від 10 до 200 євро/га. Разом мінімальні змінні витрати: 200 євро, максимальний змінний внесок 7000 євро
Suolo e Salute, Італія	Замовник повинен заповнити форму на сайті, щоб отримати визначення ціни сертифікації та інспекції. Існує фіксований збір у розмірі 80 євро/рік
LaCon, Німеччина	560 євро/день + адміністративні та транспортні витрати
Bioagricert, Італія	Річний внесок: 190–360 євро/рік + 2–60 євро/га залежно від типу вирощуваних культур
ЕТКО, Туреччина	240 євро/день, вартість варіюється залежно від розміру

с. 99]. Це значно розширить маркетингові канали збуту готової продукції. Що стосується розвитку органічного фермерства, то його засади полягають, як зазначалося, у використанні механізмів обслуговуючої кооперації, інтеграції, товарного кредитування.

Великі аграрні підприємства та агрохолдинги мають змогу диверсифікувати виробництво, виокремивши в його структурі органічний сегмент та підтримуючи його на етапі становлення за рахунок інших підрозділів спеціалізації. За наявності суттєвих економічних вигод вони можуть повністю перейти на нього, поетапно вводячи нові потужності та зосереджуючись на стратегічних культурах традиційної спеціалізації — зернових, соняшнику, цукровому буряку, галузях городництва, овочівництва, баштанництва, садівництва [9, с. 127]. Така діяльність сприятиме диверсифікації аграрного виробництва, утвердженню соціальної справедливості та відповідальності при веденні великого агробізнесу, відтворенню сільських територій.

Висновки. Малі аграрні підприємства з виробництвом органічної продукції найбільшою мірою відповідають принципам диверсифікації діяльності. Також вони можуть поглиблювати її на засадах організації сільського зеленого туризму та надання його послуг у комплексі з використанням власних органічних продовольчих та інших ресурсів. Цей висновок стосується також і розвитку та впровадження послуг екологічного (екотуризму), гастрономічного та просвітницько-пізнавального туризму на базі агроформувань. У такому розумінні можна говорити не лише про первинну, але й про вторинну диверсифікацію (на основі первинної) діяльності як запоруку їх конкурентоспроможного й ефективного розвитку, вирішення проблем функціонування сільських територій.

Література

- Бахчиванжи Л. А. Диверсифікація діяльності сільськогосподарських підприємств як стратегія управління соціально-економічним розвитком [Електронний ресурс] / Л. А. Бахчиванжи, О. Ю. Павлова. — Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd>.
- Ігнатенко М. М. Управління органічним виробництвом аграрних підприємств на засадах здійснення соціальної відповідальності // Економіка і фінанси : наук. журн. — 2015. — № 12. — С. 4–11.
- Федерація органічного руху в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://organic.com.ua>
- Дудар О. Т. Формування системи органічного агропробництва / О. Т. Дудар // Економіка АПК. — 2012. — № 8. — С. 31–38.
- Богацька Н. М. Диверсифікація діяльності підприємства [Електронний ресурс] / Н. М. Богацька, С. М. Румянцев. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/56841.doc.htm.
- Комліченко О. О. Диверсифікація діяльності сільськогосподарських підприємств як основа підвищення конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / О. О. Комліченко. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Economics/73612.doc.htm.
- Мармуль Л.О. Основи органічного виробництва сільськогосподарської продукції: від виробника до споживача / Л.О. Мармуль [М. В. Капштик, Т. П. Кальна-Дубінок, Л. О. Мармуль, О. А. Локутова та ін.] // Органічне виробництво сільськогосподарської продукції : методичні матеріали з дорадництва для с.-г. виробників і населення. Серія 4. — Ніжин, 2012. — 76 с.
- Кваша С. М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С. М. Кваша, Н. Є. Голомша // Економіка АПК. — 2006. — № 5. — С. 99.
- Перегида Є. Ф. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через диверсифікацію виробництва / Є. Ф. Перегида // Біоресурси і природокористування. — 2013. — № 1–2. — С. 124–129.

References

- Bakhchivanzhy, L. A. & Pavlova, O. Yu. (2013). *Dyversyfikatsiia diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv yak stratehiia upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom* [Diversification of agricultural enterprises as a strategy for management of socio-economic development]. Retrieved from <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd> (in Ukr.).

2. Ihnatenko, M. M. (2015). *Upravlinnia orhanichnym vyrobnytstvom ahrarnykh pidpriemstv na zasadakh zdiisnennia sotsialnoi vidpovidalnosti* [Management of organic production of agrarian enterprises on the basis of social responsibility]. *Ekonomika i finansy*, 12, 4–11 (in Ukr.).
3. *Federatsiya orhanichnoho rukhu v Ukraini*. Retrieved from <http://organic.com.ua> (in Ukr.).
4. Dudar, O. T. (2012). *Formuvannya systemy orhanichnoho ahrovyrobnytstva* [Formation of the system of organic agroproduction]. *Ekonomika APK*, 8, 31–38 (in Ukr.).
5. Bohatska, N. M. & Romyantsev, S. M. (2010). *Dyversyfikatsiia diialnosti pidpriemstva* [Diversification of enterprise activity]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/56841.doc.htm (in Ukr.).
6. Komlichenko, O. O. (2010). *Dyversyfikatsiia diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv yak osnova pidvyshchennia konkurentospromozhnosti* [Diversification of the activity of agricultural enterprises as a basis for increasing competitiveness]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Economics/73612.doc.htm (in Ukr.).
7. Marmul, L. O., Kapshtyk, M. V., Kalna-Dubinyuk, T. P., Lokutova, O. A. et al. (2012). *Osnovy orhanichnoho vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii: vid vyrobnyka do spozhyvacha* [Basics of organic production of agricultural products: from producer to consumer]. In «Organic production of agricultural products», 4 (in Ukr.).
8. Kvasha, S. M. & Holomsha, N. Ye. (2006). *Konkurentospromozhnist vitchyznyanoi silskohospodarskoyi produktsiyi na svitovomu ahrarnomu rynku* [Competitiveness of domestic agricultural products in the world agrarian market]. *Ekonomika APK*, 5, 99 (in Ukr.).
9. Perehuda, Ye. F. (2013). *Konkurentospromozhnist vitchyznyanoi silskohospodarskoi produktsii na svitovomu ahrarnomu rynku* [Increasing the competitiveness of agricultural enterprises through diversification of production]. *Bioresursy i pryrodokorystuvannya*, 5, 124–129 (in Ukr.).